

שער העבודה :

נושא העבודה הגנת הצורך

תאריך : ינואר 2017

העבודה מוגשת בחסות העמותה של נוער שוחר משפט עברי

הגנת הצורך

מאת
יערה בזק

הקדמה אישית :

בחרתי לעסוק בעבודתי בהגנת הצורך.

בכיתה י', כשלמדנו לראשונה את ההגנות בחוק העונשין, החומר ממש עניין וסקרן אותי. עניין אותי לחקור מעבר למה שלמדנו בכיתה את הגנה זו וללמוד אותה לעומק, בעיקר ההשתלשלות וההתפתחות של ההגנה במשפט העברי. זכור לי שלמדנו זאת בהגנה עצמית, אך לא בהגנת הצורך. רציתי ללמוד ולחקור נושא שבאמת מעניין אותי על מנת שאוכל ליהנות מהעבודה ולהוציא את המיטב.

תוכן העניינים :

2	הקדמה אישית
4	מבוא
5	השוואת הסייגים – צורך, הגנה עצמית וכורח
8	דין רודף
15	הגנת הצורך בדינים פליליים - עבירת גנבה
19	מעשה קנאות
21	הערות שוליים
22	ביבליוגרפיה

מבוא :

בעבודה זו אני אחקור כמה סוגיות מרכזיות בהגנת הצורך.

העבודה תהיה מחולקת לשלושה חלקים: חקירת המשפט העברי בעזרת מקורות מהתלמוד, מהמשנה ועוד.. , חקירת המשפט הישראלי בעזרת חקיקה ולבסוף השוואה בין שני המשפטים. בעבודה אחקור שלושה ראשי פרקים ועוד תת נושא קטן שאותו אחקור רק במשפט העברי מכיוון שסוגיה זו אינה נמצאת במשפט הישראלי. הפרק הראשון יעסוק בהשוואת שלוש ההגנות העיקריות לאחריות בפלילים שבחוק העונשין (צורך, הגנה עצמית וכורח).

הפרק השני הוא "דין רודף", בדגש על גורם שלישי שנחלץ לעזרתו של הזולת. הפרק השלישי יעסוק בעבירות גניבה בהגנת הצורך, שזהו עיקר הגנת הצורך. התת נושא הקטן יעסוק במעשה קנאות וסיפור פנחס אשר מופיע בפרשת "בלק" שבספר במדבר.

השוואת הסייגים משפט עברי – פרק 1 :

על מנת להרשיע אדם בעבירה פלילית צריכים להתקיים מספר יסודות הקשורים בעבירה המסוימת, וכן יסודות כלליים המבססים אחריות פלילית. מדובר ביסודות כגון כשירות וכוונה אשר יש להם סייגים ואינם חלים בכל מקרה. יתר על כן, גם אם מתקיימים כל היסודות הדרושים לביסוס עבירה ואחריות פלילית, במקרים מסוימים החוק מגן על מבצע המעשה ופוטר אותו מאחריות. שלוש ההגנות המרכזיות הן – צורך, כורח והגנה עצמית, שכל אחת מהן עוסקת במצבים שונים שבהם האדם אמנם פעל באופן פלילי לכאורה, אך עדיין עשה זאת בנסיבות מוצדקות ואף ראויות. שלוש ההגנות עוסקות במצב בו אדם נקלע לסיטואציה מסוימת בה הוא צריך לפעול ולבצע עבירה מעצם איום ממשי מידי על מנת למזער את הפגיעה. הגנת הצורך וההגנה העצמית מזכירות זו את זו, מעצם המצב והסיטואציה בו האדם נקלע אליו. במשפט העברי יש חובה ולא רק רשות לעזור לאדם שנמצא בסכנה ולהציל אותו מידי התוקף (דין רודף), כמופיע בפסוק: "לא תעמוד על דם רעך"¹. מצבים של ההגנה העצמית והצורך מציבים בעיות משום שיש בהם ברירה בין חייו של אדם אחד לאחר. דווקא משום היות המשפט העברי משפט דתי הוא יכול להפריד בין המותר לאסור ולהדגיש את הצד הנורמטיבי שבעניין.

לפי הרמב"ם, הגנה עצמית במשפט העברי הייתה מוגבלת רק למקרה שבו יש סכנה של לפניי שהוא פועל כנגד התוקף. הגנת הכורח שונה בכך שבהגנה זו האדם נקלע לאיום מגורם אחר אשר מצווה עליו לפעול ולבצע עבירה מסוימת מתוך אינטרס אישי שלו, אותו אדם אשר נמצא בסכנה לכאורה יבצע עבירה אך מטרתו היחידה צריכה להיות להימנע מפגיעה חמורה יותר. מדובר בעיקר במצב בו הופעלו על אדם כוח פיזי ואלימות ממשיים, ומכאן שהוא אנוס להתגונן על ידי הפעלת כוח מצידו. במשפט העברי שלוש ההגנות לא מתקיימת בשלושה מקרים: רצח, עבודה זרה וגילוי עריות (סייג – הריגת הרודף).

בהלכה בתחילה, הגביל דין ההגנה הפרטי רק למקרה של חבלה חמורה שיכולה ותסתיים במותו של הנרדף (סכנת חיים), ואולם בספרות הפוסקים שלאחר הרמב"ם חלה התפתחות בדין של הגנה עצמית במשפט העברי וההגנה הורחבה ההגנה לעניין כל תקיפה. ישנה גם מידה מסוימת בה האדם

אשר נמצא בסכנה יכול לפעול כנגד התוקף והיא צריכה להיות סבירה. בכל מקרה האדם צריך תמיד לחפש חלופה אחרת לפני שהוא מנסה להרוג את הרודף (כמו לברוח).

השוואת הסייגים משפט ישראלי :

בפרק זה נשווה בין שלושת הסייגים לאחריות פלילית העיקריים בחוק: כורח, הגנה עצמית וצורך. כל אדם נושא באחריות פלילית, אלא אם כן הוכח אחרת בחוק והנסיבות של המקרה מצדיקות את המעשה או המחדל.

שלושת הסייגים לאחריות הפלילית שבהם נעסוק הם "הגנת האילוף", הקיימות במקרים שבהם נאלץ אדם לבחור בין שתי רעות: לעבור עבירה או שתיגרם רעה גדולה יותר.

הגנת הצורך קובעת כי "לא יישא אדם באחריות פלילית למעשה שהיה דרוש באופן מיידי להצלת חייו, חירותו, גופו או רכושו, שלו או של זולתו, מסכנה מוחשית של פגיעה חמורה הנובעת ממצב דברים נתון בשעת המעשה ולא הייתה לו דרך אחרת אלא לעשותו".²

ההגנה העצמית קובעת כי "לא יישא אדם באחריות פלילית למעשה, שהיה דרוש באופן מיידי כדי להדוף תקיפה שלא כדין, שנשקפה ממנה סכנה מוחשית של פגיעה בחייו, חירותו, גופו או רכושו, שלו או של זולתו; אולם, אין אדם פועל תוך הגנה עצמית מקום שהביא בהתנהגותו הפסולה לתקיפה תוך שהוא צופה מראש את אפשרות התפתחות הדברים".³

הגנת הכורח קובעת כי "לא יישא אדם באחריות פלילית למעשה שנצטווה לעשותו תוך איום, שנשקפה ממנו סכנה מוחשית של פגיעה חמורה בחייו, בחירותו, בגופו או ברכושו, שלו או של זולתו, ושאנוס היה לעשותו עקב כך".⁴

שלוש ההגנות הן התפתחות הכלל התלמודי "הבא להורגך השכם להורגו"⁵, הכלל בא להגן על אדם שעשה עבירה כדי למנוע דברים חמורים שלא יכול היה למנוע בדרך אחרת.

שלוש ההגנות באות להגן על אותם עניינים - חייו, חירותו, גופו או רכושו, שלו או של זולתו. שלושתן נותנות "הכשר" למעשה, שהיה דרוש באופן מיידי. ההבדל הוא במצב שאליו נקלע המתגונן. בהגנה

עצמית הוא הודף תקיפה שלא כדין, שעלולה לגרום את הנזק שהוא מבקש למנוע. בהגנת הצורך מדובר על "סכנה מוחשית של פגיעה חמורה הנובעת ממצב נתון בשעת המעשה." ובהגנת הכורח אדם נקלע למצב של איום והוא פועל על מנת להיחלץ מהסכנה ולמנוע פגיעה חמורה יותר. עד לתיקון החוק בשנת 1994 נכללה ההגנה העצמית בהגנת הצורך. ההבדלים העיקריים ביניהן טמונים בסייגים שלהם. הגנת הצורך שהיא כללית יותר אינה חלה אם הייתה למתגונן דרך אחרת. ההגנה העצמית עוסקת במצב ברור יותר של תקיפה עצמית ישירה. היא אינה חלה אם המתגונן בהתנהגותו הפסולה הביאה לתקיפה, אחרי שצפה מראש שיש אפשרות כי כך יתפתחו הדברים. שלוש ההגנות יחולו רק אם מעשהו של המתגונן נועד למנוע תוצאות שאי אפשר היה למנוע בדרך אחרת. בית המשפט יבדוק אובייקטיבית אם באופן סביר, יכול היה המעשה למנוע את התוצאות, ואם המתגונן האמין סובייקטיבית שהוא אכן ימנע אותן. אם הייתה לו אפשרות אחרת, כמו למשל לברוח - הייתה לו דרך אחרת למנוע את התוצאות. אם היה יכול להזעיק עזרה או לפנות למשטרה - גם אז היה חייב לעשות זאת ואם לא עשה כך אז הוא איבד את הגנתו. שלוש ההגנות לא יתקיימו אם המתגונן עשה יותר ממה שהיה האדם הסביר עושה על מנת למנוע את התוצאה המזיקה. הגנת הצורך וההגנה העצמית מזכירות את הגנת הכורח, וכדאי להדגיש את ההבדל ביניהן: בהגנת הכורח אתה פועל בגלל מאיים זר (נקרא לו "האיש הרע") החפץ שתעשה עבירה כדי לשרת את מטרותיו. בהגנת הצורך ובהגנה העצמית אותו "איש רע" רוצה לפעול נגדך או נגד אדם שלישי ואתה נחלץ ופועל נגדו כדי למנוע בעדו לממש את זממו. מי שמכניס עצמו ביודעין למצב של סיכון ויהיה חייב להגן על עצמו - לא ייחנה מההגנות.

השוואה השוואת הסייגים :

באופן כללי, לכל אדם יש אחריות פלילית למעשיו ולמחדליו (חוץ ממקרים מיוחדים). במשפט העברי והישראלי ישנם מקרים מסוימים בהם אדם ביצע עבירה כלשהי מאחר שהנסיבות הכריחו אותו לבצע אותה.

שני המשפטים מכירים בשלוש ההגנות שחקרנו: ההגנה העצמית, כורח וצורך וכן הן שלוש ההגנות העיקריות.

במשפט העברי ישנם שלושה מקרים בהגנת הכורח בהם אדם לא ייחנה מהגנתו גם אם "עמד בתנאי ההגנה" והם: רצח, גילוי עריות ועבודה זרה, מעצם היותו משפט דתי. במשפט הישראלי אין התייחסות לגורמים אלה מעצם היותו משפט חילוני.

בשני המשפטים אדם לא יישא באחריות פלילית כאשר ביצע עבירה על מנת להגן על גופו (ועוד..). שלו או של זולתו. במשפט העברי מושם דגש על העניין המוסרי ועל הצלת האחר (במיוחד כאשר מדובר בסכנת חיי האחר), בהגנה עצמית ובצורך, במשפט העברי הצלת האחר מגורם מאיים אינה רק זכות אלא גם חובה ואדם שלא גייס עצמו לעזור, יואשם בעבירה חמורה מאוד. במשפט הישראלי אין זו חובה לעזור לגורם שלישי שנמצא בסיכון מסוים אם זה אומר שהוא צריך לסכן את חייו גם כן. (*לכל אדם ישנה חובה לעזור למישהו שנפגע בתאונת דרכים - גם אם זה להזעיק עזרה, אך אם למשל מחבל מאיים על מישהו אם כן, אין זו חובה להירתם למען הנרדף). בנוסף, המשפט הישראלי שאב מן המשפט העברי את עיקרון המידתיות וכן גם את העניין המוסרי בעזרה לזולת וזה נשאב מהתורה "לא תעמוד על דם רעך".

דין רודף משפט עברי – פרק 2 :

בפרק זה נעסוק בדין רודף ש "לא ניתן להצילו באחד מאבריו⁶".

כלומר, מקרה שבו אדם רואה מצב שבו פלוני רודף אחר אלמוני להרגו, והוא מתערב על - מנת להציל את הנרדף. פה עומדת השאלה מהי רמת הכוח שבו יכול המתערב להשתמש כנגד הרודף כדי להציל את הנרדף ואיפה עומד הגבול.

בהלכה, רודף הוא אדם המסכן את חיי חברו, בכוונה ושלא בכוונה. באופן כללי, המתערב צריך להשתמש ברמת הכוח המינימלית על - מנת להציל את הנרדף. משמע, לפגוע באחד מאבריו של הרודף ואם אין אפשרות כזו הוא צריך להרוג את הרודף.

לכאורה הלכה זו סותרת הלכה יסודית אחרת לפיה איסור "לא תרצח" הוא אחד משלושת האיסורים החמורים שאינם נדחים בשום אופן, אפילו לא מפני פיקוח נפש.

מאבדין נפש אחת לשם הצלת נפש אחרת - "אין דוחין נפש מפני נפש"8

היסוד לאיסור זה מגיע מהמחשבה שבני האדם שווים ואין נפש אחת שיותר חשובה מנפש שנייה. דוגמה לכלל: אישה שמתקשה ללדת, וחוששים שמא תמות, כל זמן שהוולד לא יצא לאוויר העולם, חותכים אותו כדי להצילה - אסור להורגו כדי להציל את אמו, מפני שאין דוחין נפש מפני נפש. לכלל זה ישנו סייג אחד אשר מותר להרוג אדם אחד על - מנת להציל אדם שני. סייג זה מתייחס לנושא שלנו, דין רודף בהגנת הצורך. המקור הבסיסי והראשי לסייג זה ניתן לראות במשנה: "ואלו הן שמצילין אותן בנפשן, הרודף אחר חברו להרגו, אחר הזכור ואחר הנערה המארסה. אבל הרודף אחר הבהמה, והמחלל את השבת, והעובד עבודה זרה, אין מצילין אותן בנפשן".9

ניתן להרוג את הרודף רק אם הוא עומד לבצע עבירה חמורה אשר פוגעת באדם אחר, בזולת. אם האדם אינו מבצע עבירה אשר עתידה לפגוע בזולת - אין להורגו.

כלל זה הוסק משני יסודות. הראשון הוא שזו מצווה ואף חובה לדאוג לזולת ולפעול גם כן אם ישנה סיטואציה שבה הזולת נמצא בסכנה ממשית. היסוד השני אשר מתיר למתערב להרוג את הרודף שם דגש על כך שהרודף עומד לבצע עבירה חמורה שדינה מיתה. הריגת הרודף במקרים אלה היא גם הצלתו מפני מיתה לאחר שיפסקו את עונשו. כלומר, גם אם הרודף לא ייהרג על - ידי המתערב, לאחר מכן הוא ייהרג בגלל חומרת העבירה שביצע, ולכן המתערב יציל את הרודף וימנע ממנו להרוג את הנרדף. חוק רודף קובע כי כשאדם עד לניסיון רצח או אונס, עליו לעצור את הרודף ולהציל את הנרדף בכל מחיר לפני שיגרום לנזק בלתי הפיך. אם אין שום דרך אחרת לעצור את התוקף מלבצע רצח או אונס, חובה על אדם שנכח במקום לקחת את החוק לידיים ולהרגו. לגבי דין רודף בהגנת

הצורך, מדובר ברשות ואף בחובה, על כל אדם להציל את הנרדף מידי הרודף המבקש להורגו. חובה זו מעוגנת בתורה בספר ויקרא פרק י"ט פסוק ט"ז - "לא תעמוד על דם רעך".

על המציל לנקוט בדרך של פגיעה מינימלית ברודף על מנת להציל את הנרדף, ידי פגיעה באחד מאבריו של הרודף (למשל: פגיעה ברגלו, בידו..).

ההתייחסות במשפט העברי לשימוש בכוח כלפי הרודף אומרת כי הכלל הגדול הוא שצריך שיהיה איזון במידת הכוח בה משתמש המתערב למען הנרדף.

הפטור של המציל מאחריות פלילית מותנה במידת הכוח בה הוא משתמש לשם הצלת הנרדף.

המציל צריך להשתמש במידת הכוח המינימלית וההכרחית למען הצלת הנרדף, אם לא נהג כך, הוא

נושא באחריות פלילית לחבלה שהסב לרודף. ההיתר להרוג את הרודף אינו חל במקרה ש"ניתן

להצילו באחד מאבריו" - כלומר, במקרה שכדי להציל את הנרדף אין צורך להרוג את הרודף, אלא

ניתן להסתפק בקטיעת איבר וכדומה... אם בכל זאת אדם הרג את הרודף, פוסק הרמב"ם, שאף

שההורג עבר על איסור רציחה, הרי אין בית דין ממיתים אותו, וזאת בניגוד לרוצח רגיל, שדינו מיתת

סיף. לפי ההלכה שנוסחה של - ידי הרמב"ם דין הגנת הנרדף מידי הרודף מוגבל רק למקרה של

חבלה חמורה, שיכול ויסתיים במותו של הנרדף. יש לנקוט בזהירות והבחנה רבה. "ואם יכולים

להצילו באבר מאברי הרודף--כגון שיכו אותו בחץ או באבן או בסיף, ויקטעו את ידו או ישברו את רגלו

או יסמו את עינו--עושין. ואם אינן יכולין לכוון, ולא להצילו אלא אם כן הרגוהו לרודף--הרי אלו הורגין

אותו¹⁰¹". כלומר, הריגת הרודף אפשרית רק כאשר אין אפשרות למנוע את הפגיעה בנרדף על - ידי

פגיעה ברודף. אך אם יש אפשרות להגן על הנרדף לא בעזרת הריגת הרודף, אלא בעזרת פגיעתו -

יש לפגוע באחד מאבריו ולא להורגו.

חשוב לציין שדין רודף חל רק לפני שהתוקף ביצע את הרצח או האונס, ומטרתו היחידה היא למנוע

את המעשה. אם הוסר איום התקיפה, דין רודף אינו מאפשר להרוג את התוקף כנקמה או עונש על

מעשיו. מטרת ההריגה איננה ענישה אלא מניעה, ולכן רשאי כל אדם לפעול במסגרת דין רודף גם

ללא הוראה מבית דין מוסמך, כשהנסיבות מחייבות זאת. במשפט העברי יש דגש על התראה

למבצע העבירה, ברוב המקרים אם אדם ביצע עבירה, אך אף אחד לא התריע בפניו שפעולה זו אסורה, הוא אינו נושא באחריות פלילית. הגדרות אלו אינן תקפות לדין רודף, והרודף אינו צריך התראה לפני ביצוע העבירה, אך יש להתריע התראה מסוימת כלפיו לפני שהורגים אותו.

דין רודף משפט ישראלי :

החובה להציל נפש שמקורה במקרא, הפכה לחובה חוקית במדינת ישראל, עם קבלת חוק "לא תעמוד על דם רעך" (התשנ"ח 1988).

על פי סעיף 1 לחוק: "חובה על אדם להושיט עזרה לאדם הנמצא לנגד עיניו, עקב אירוע פתאומי, בסכנה חמורה ומיידית לחייו, לשלמות גופו או לבריאותו, כאשר לאל-ידו להושיט את העזרה, מבלי להסתכן או לסכן את זולתו."¹²

על פי החוק, ישנה חובה להושיט עזרה לאדם אשר נמצא בסכנה. אחד העקרונות החשובים ביותר בחקיקה הוא זכות כבוד האדם וחירותו¹³ (שזהו גם חוק יסוד), כאשר מדובר בפגיעה ברודף, אין ספק שישנה פגיעה בו. ברוב המקרים זכויות מתנגשות והפתרון לכך הוא להבחין איזה ערך יותר חשוב. כאשר מדובר בפגיעה ברודף הפתרון הוא שעצם הבעיה שנוצרה היא מטעם הרודף, (כאשר יוצאים מנקודת הנחה שהרודף בא במטרה לפגוע באחר), אזי ניתן לומר שהרודף "הביא על עצמו" פגיעה לזכותו לכבוד האדם וחירותו, אך בנוסף ישנה הגבלה למתערב שיש לעול בדרך של פגיעה מינימלית ברודף.

כמובן שכאשר מדובר בהגנת הצורך, גם הנרדף רשאי להגן על עצמו מהרודף וכן גם לתקוף אותו (בתנאים שדיברנו עליהם: מידתיות ואם יש סכנה ממשית). דוגמא לפסק דין שהנתבע טען להגנת הצורך היא פסק דין אפאנג'ר נגד מדינת ישראל¹⁴, יעקב בן אליהו הגיש ערעור לבית משפט העליון. תוכן התביעה הוא ששני שוטרים פרצו לבית שבו התארח אפאנג'ר בגלל שהיה להם אישור לחיפוש בביתו (אחר סמים), אפאנג'ר תקף את השוטרים והואשם בתקיפתם.

לאחר שהגיש ערעור אפאנג'ר זוכה עקב נסיבות המקרה. נסיבות המקרה: שעה מאוחרת, שני השוטרים היו בבגדים אזרחיים ולא ביקשו או אמרו לאפאנג'ר שיש להם צו חיפוש בבית. אפאנג'ר חש סכנה ממשית כי לא ידע שהשוטרים הם שוטרים ושהם באו עקב עבודתם לכן חשב שהם מסיגים גבול שלא כדין ולכן תקף אותם. בפסק הדין נקבע כי אפאנג'ר השתמש במידת כוח סבירה ולכן הוא זוכה בערעור. כאשר מדובר בגורם שלישי אשר נחלץ לעזרתו של נרדף, הוא פטור מאחריות (אם נהג במידתיות בכוח כנגד הרודף), זאת על מנת לעודד להציל חיי אדם וכן מהיעדר הצורך בזעקת הצלה שתבקע מגרונו של הנתון בסכנה.

רשויות השלטון גם כן מחויבות לנהוג במידת הכוח המינימלית האפשרית על - מנת לסכל את האיום. בדרך כלל השב"כ מחזיקים לא ב"רודף העיקרי", אלא באנשים ששיתפו פעולה וסייעו למחבלים. השאלה העיקרית היא עד כמה השב"כ יכול להשתמש בכוח כנגד אנשים אלו על מנת להוציא מידע מהם למען ביטחון המדינה וטובת הציבור. אין ספק שעל פי מקורות ישראל לא זאת בלבד שמותר להפעיל נגדו כוח אלא חובה לעשות כן, המשפט הישראלי שואב מקורות מהמשפט העברי על זה נאמר "לא תחוס עינך"¹⁵. מכאן נובע שאם השב"כ מחזיקים במחבל שכרגע מחזיק במידע שמדינת ישראל זקוקה לו על מנת לסכל את הסכנה, למשל יודעים שיש פצצה אשר עלולה להתפוצץ והיא מסכנת את התושבים, לא משנה אם ידוע במאה אחוזים אם היא עומדת להתפוצץ או לא, והדרך היחידה למנוע את האסון היא להפעיל כנגדו כוח - השב"כ רשאי לעשות זאת על מנת להוציא את המידע ממנו.

כעת נדון בעוד סוגיה, סוגיית רצח ראש הממשלה, יצחק רבין ז"ל. פסק הדין מדינת ישראל נגד יגאל עמיר¹⁶.

לטענת יגאל עמיר (מבצע הרצח), רצח רבין היה בעקבות הסכם אוסלו, שהרי רבין הציב בסכנה את כל העם והוא צריך להיחשב כ"רודף". יגאל עמיר האמין שיש לפעול ובמהרה על מנת לגרש את הגורם אשר מציב בסכנה את כל העם.

גם אם נחשיב את רבין כ"רודף" ושכן קיים איום ממשי על חיי האדם והזולת, יגאל עמיר אינו עמד בכלל של המידתיות. יגאל עמיר החליט לפעול בצורה אקטיבית וחזקה מאוד, מבלי להתחשב בנסיבות, אזי לכן ובשל גורמים נוספים, הגנת הצורך לא שימשה לטובתו של עמיר והיא נתפסה כהוכחה לכוונות הזדון שלו ברצח רבין. בפסק הדין נקבע כי עליו להיענש וכי הוא נושא באחריות פלילית עקב מעשיו..

רודף הוא אדם המסכן את חיי חברו, בכוונה ושלא בכוונה. במקרה של רצח רבין השאלה עומדת בפנינו האם ניתן לראות בפעולה ממשלתית בתור גורם "רודף"? לשאלה זו אין תשובה ברורה, אלא פרשנויות. הפרשנות שלי היא שאין לראות במעשה של גורם ממשלתי כגורם "רודף" במדינה דמוקרטית מפני שהממשלה היא שמייצגת את העם והיא לוקחת ומבצעת החלטות בעקבות כך שהעם הסמיך אותה. בנוסף, ישנם מקרים שהמדינה צריכה לפעול במדיניות שעלולה להיות מסוכנת (לדוג': לצאת למלחמה), אך אין זה אומר שפעולה ממשלתית היא "רודף" מכיוון שהיא מייצגת את דעת הרוב.

השוואה דין רודף :

המושג "דין רודף" מגיע מהמשפט העברי, במשפט הישראלי אין כמעט התייחסות למושג זה, אלא כגורם שלישי שנחלץ לעזרת הזולת. המשפט הישראלי שאב השראה מן המשפט העברי במצוות "לא תעמוד על דם רעיק" וכן יש על בסיס מצווה זו חוק במדינת ישראל (תשנ"ח 1998) שגם קרוי על שם מצווה זו.

בשני המשפטים הגורם השלישי אשר נרתם לעזרת חברו מוכרח להשתמש בפגיעה המינימלית ביותר אשר בה יכול למנוע ולעצור את הסכנה והאיום.

במשפט העברי ישנו דגש רב על הצלת האחר וזוהי מצווה גדולה מן התורה להציל אדם שנמצא בסכנה. בשני המשפטים אדם אשר רואה את זולתו נמצא בסכנה חמורה, מוכרח לעזור לו. במשפט העברי האדם אשר נרתם לעזרה צריך עצמו לעזור לנרדף על מנת לעודד הצלת חיי הזולת, במשפט הישראלי אותו אדם יכול להזעיק עזרה בלבד וזה ייחשב שעזר לזולת. בשני המשפטים הגורם השלישי אשר נרתם לעזרת חברו פטור מאחריות פלילית בתנאי שמזער את הפגיעה ברודף למינימלית ביותר שהיה אפשר.

עבירות גניבה במשפט העברי – פרק 3 :

עיקר הגנת בצורך עוסק בדינים פליליים - כלומר לא דיני הריגה. בפרק הקודם דנו בשאלה האם הגנת הצורך תקפה גם כן בדיני הריגה, בפרק זה נעסוק בסוגיות של הגנת הצורך בעבירות גניבה. דוגמה: פלוני מצמיד לאלמוני אקדח לראש ומאיים עליו שאם לא ישדוד למענו את הבנק, הוא יהרוג אותו. כתגובה, אלמוני גונב לעובר אורח את האופנוע ובורח מפלוני על - מנת להינצל. במקרה זה, אלמוני יטען כי הוא היה צריך לגנוב את האופנוע על - מנת לברוח מן האיום הנתון ולכן הוא לא יישא באחריות פלילית מאחר שבמקרה זה מתקיימת הגנת הצורך. הגנת הצורך מבוססת על

זכותו של אדם להגן על גופו ואף להשתמש בכוח לצורך זה. הכללים הראשונים מסדירים את זכותו של אדם להשתמש בכוח למנוע תקיפה שלא הייתה מסכנת את חייו או חיי אחרים. כלומר, אדם יכול זכאי להשתמש בכוח כנגד "האיום", בתנאי שלא פוגע בזולת למען הצלתו.

למשל, אם אותו פלוני השליך את עובר האורח בעל האופנוע לכביש ופצע אותו, הוא יישא באחריות פלילית מפני שהוא פגע באדם אחר למען הצלתו.

בנוסף, אדם אשר גנב רכוש על מנת להינצל מהאיום באותו רגע, חובה עליו להשיב לבעלי הרכוש את מה שהיה זקוק לקחת ברגע הנתון.

בעבירות גניבה ישנה עוד סוגיה אשר עולה והיא מזכירה את הסיפור המוכר של זוטא דברים¹⁷.

כאשר אדם גונב אוכל כיוון שהא צריך וחייב לאכול וישנה סכנה ממשית שאם לא יאכל הוא ייפגע פיזית, במקרה זה אין לאותו אדם היכולת לשלם על האוכל שגנב. סיפור שקשור אלינו הוא שאדם לקח מחנות פרוסת לחם על מנת להרגיע את בטנו, ובמקרה הזה הוא לא הואשם בגניבה.

האדם לא יואשם בגין גניבה מפני שהמעשה הוא קטן ערך ואין לו חשיבות לציבור. ניתן לשאוב מהגנה זו סוגיה בעבירות גניבה בהגנת הצורך מפני שהתנאים להגנת הצורך תקפים גם במקרה זה.

האדם היה צריך לגנוב את פיסת הלחם על מנת למנוע מגופו להיפגע. כמובן שישנה מידתיות מסוימת של מה האדם יכול לגנוב - כמו בהגנת הצורך, האדם צריך לפעול במידתיות מסוימת על מנת שההגנה תהיה תקפה לגביו.

אם אדם יטען על הגנת הצורך במקרה זה ויזיח כי עמד בקריטריונים ובתנאים של ההגנה, הוא לא יישא באחריות פלילית.

במשפט העברי נטל ההוכחה מוטל על התובעת, כלומר היא, הצד התובע, צריך להוכיח כי הנאשם נושא באחריות פלילית, ולא להפך.

עבירות גניבה משפט ישראלי :

במשפט הישראלי רוב הגנת הצורך מתמקדת ומתעסקת בעבירות שהן לא הריגה.

השימוש הקלאסי בהגנת הצורך הוא שאדם היה נתון תחת סכנה ממשית והוא פעל בהתאם

ובמידותיות כנגד התוקף ובכך גנב או הרס ממון מסוים של מישהו אחר.

לדוגמא: אדם מצמיד לראשך אקדח בשתיים בלילה ומאיים שאם לא תהרוג את פלוני הוא יהרוג

אותך. אותו אדם פורץ לחנות על מנת לקחת נשק מסויים שיעזור לו לנטרל את התוקף. אותו אדם

שפרץ לחנות יכול לטעון שהיה צריך לפגוע בממון של חברו ולפרוץ לחנות על מנת לגנוב נשק מסויים

כדי להינצל מהאיום.

אדם יכול לגנוב ממון או רכוש כלשהו רק אם ישתמש בו כנגד התוקף ולתכלית ראויה.

בנוסף, האדם צריך להוכיח כי הוא ביצע מעשה מסויים (במקרה שלנו גנבה) שהיה צריך לעשותה

באופן מיידית על מנת להציל את חייו, גופו, רכושו שלו או של הזולת מסכנה מוחשית.

במקרה שלנו, האם היה צריך להיות תחת איום ממשי וכן להוכיח כי הוא לא יכול לעשות שום דבר

אחר על מנת לעצור את התוקף והיה חייב לפרוץ לחנות ולגנוב נשק מסויים. בדרך כלל בעבירות

פליליות צריך שתהיה גם מחשבה פלילית וגם מעשה פלילי על מנת לבסס את העילה. נבדיל בין שני

המקרים: לקוח שנכנס למכולת, קנה כמה מוצרים, שילם תמורתם בקופה, עמד לצאת, והבודק

בשער בדיק את התיק שלו ומצא שקית חלב שלא שולמה. האם מדובר בגנבה של ממש. לכאורה כן.

אך אם אין במה לסתור את טענת הלקוח שפשוט שכח להעביר לעגלה את השקית חלב ובכל מקרה

הוא ישלם לאחר שנחשף, אין כאן משום כוונה פלילית ולכן לא ניתן לייחס לו עבירת גנבה. לעומת

זאת, עובר אורח שמסתובב בלילה בחניון של מכוניות, עובר מאחת לשנייה, מציץ פנימה כדי

להתרשם מאמצעי ההגנה והאבטחה, בוחר לו אחת מהן, שובר את המנעול של הדלת, מנתק את

מערכת האזעקה, מניע, יוצא בנסיעה מהחניון ונתפס על ידי מחסום משטרת - אין ספק שבנסיבות

אלו מתקיימים יסודות עבירת הגניבה. אין טענת הגנה שיכולה לחלץ את העבריין מהרשעה במקרה

זה. במקרה שלנו, כאשר אדם פורץ לחנות על מנת לגנוב נשק, הוא לא מחזיק ביסודות אלה מפני

שמטרתו היחידה הינה להימנע ולהיחלץ מהסכנה, ולא לגנוב.

מעשה הגניבה נחות יחסית לאיום הנתון ולכן כאשר שני ערכים אלו מתנגשים יש להכריע איזה ערך מבין השניים הוא ערך נעלה יותר. בהגנת הצורך ישנם עוד כמה סוגיות, נדון גם בפ"ד בעבירת תנועה. פ"ד מדינת ישראל נגד נדב כהן (2011), המדינה תבעה את נדב בכך שנהג על שולי הכביש, הנאשם טען כי הרכב שמאחוריו נהג בצורה פרועה והוא חש בסכנה, לכן היה מוכרח לבצע עבירה על מנת לברוח מהאיום ולמנוע פגיעה חמורה יותר. נדב זוכה בשל הגנת הצורך. עם תיקון חוק העונשין בשנת 1994 עבר נטל ההוכחה במקרים של צורך (והגנה עצמית) מן הנאשם אל התביעה. לפי תיקון החוק, נקבע כי "לא ניתן לפטור אדם מאחריות פלילית... אם יש בידו להראות...". הנאשם חייב היה להראות ולהוכיח. אם הוא נכשל בכך, ואם נותר ספק בנוגע להגנת הצורך, הוא פעל לטובת התביעה. היום חוק קובע כי "לא יישא אדם באחריות פלילית" (סעיף 34 לחוק), נוסח שמתאים למסורת המשפטית היהודית. במקרים של צורך (והגנה עצמית), נטל ההוכחה נופל על התביעה ועליה להוכיח שהנאשם נושא באחריות פלילית.

לסיכום סוגיה זו, אדם יכול לבצע עבירת גניבה אך ורק כאשר הנסיבות מצדיקות את המעשה. הסוגיה השנייה בעבירות גניבה מזכירה מקרה אחד אשר נשאב מהגנת זוטי דברים¹⁸. כאשר מדובר באדם אשר היה נתון תחת סכנה לגופו ואין לו היכולת לקנות אוכל והוא גונב ממכולת לדוגמה כיכר לחם - הוא לא ייחשב כגנב ולא יהיה בעל אחריות פלילית. כאשר קראתי על הגנת זוטי דברים קישרתי זאת מיידית להגנת הצורך. ניתן לראות שכל התנאים של הגנת הצורך תקפים. נסקור זאת: האדם היה צריך להגן על גופו כי לא אכל זמן רב וישנה סכנה ממשית לגופו, האדם צריך לפעול במידתיות - כלומר האדם לא יגנוב מנה במסעדת גורמה מפני שאין לו מה לאכול, אלא יגנוב את המאכל הבסיסי ביותר - כיכר לחם לדוגמה.

מעשה קנאות משפט עברי - פרק 4 :

בפרק זה נדון במושג קנאות, על - ידי הכרת הסיפור של פנחס ומעשיו¹⁹. בד בבד נדון בהקשר של מעשה קנאות להגנת הצורך. פרשת "בלק" מסתיימת עם חטא פעור - חטא המוני וראוותני של בני ישראל עם בנות מדין ומואב, דבר שמוביל למגיפה קשה שנעצרת בשל מעשה קנאות קיצוני של פנחס (נכדו של אהרון), מנהיג שבט לוי אשר נרצח ע"י פנחס משבט כהן, בעקבות זה שהוא קיים יחסי אישות עם אישה ארמית. בבית הדין הוא לא היה מקבל עונש מוות אך התורה היללה את פנחס על מעשהו. יש כלל שאומר שהבועל אישה נכריה קנאים נוקמים בו (קנאים לדת). הדין צומצם לנסיבות מיוחדות כדי שאנשים יהרגו במקרים ספציפיים. אם מישהו שואל האם מותר להרוג מישהו שבועל אישה ארמית, אין לאשר זאת. אך אם הוא כבר עשה את זה אז נכיר בזה. זה צריך להיות רק בשעת המעשה עצמו. (ניתן לראות את סיפורו של פנחס בספר במדבר פרק כ"ה פסוקים א-יג).

במקרה זה הריגת החוטא אינה נובעת מהצלת האחר, אלא מתוך קנאות לה' ומתוך רצון למנוע מן החברה לחטוא חטאים חמורים שכאלה. במקרה זה פנחס אינו נושא באחריות פלילית מפני שהיה צריך למנוע ולעצור את החטא שבוצע.

במעשהו של פנחס יש ביטוי מובהק לנאמנות דתית שנעשתה בתוך פרץ אלימות כנגד זמרי. מעשהו של פנחס נתפס כביטוי לנורמה ההלכתית, ולפיה - "הבועל ארמית, קנאים פוגעים בו". צורתה הכללית של הלכה זו נותנת לקנאים רשות הפגיעה בעבריינים, מלמדת כי מעשהו של פנחס נתפס לא רק כסיפור המראה על קנאות לה', אלא כנורמה הלכתית לכל דבר. הרושם המתקבל לכאורה הוא שדין "קנאים פוגעים בו" בנוסחו הרחב במשנה משקף את גיבושו של דפוס הלכתי המתיר התנהגות קנאית.

פנחס התעורר לקנא, ורק במצב כזה מותר להרוג בועל ארמית, אך אם הורגו מפני פניות אישיות וכדומה, אין היתר להורגו. לכן אמר פנחס למשה, כדאי שמשה עצמו יעשה זאת, שהוא בוודאי מתכוון אך ורק לשם מצוה. אמר לו משה, שכיון שהוא התעורר לכך במקום שאחרים לא שמו לב, עדיף שהוא יעשה זאת, כי מוכיח הדבר שקנאת ה' היא שמדריכה אותו ולכן הוא ראוי למעשה זה יותר מאחרים שלא נזכרו בהלכה זו. נראה, שהלכה זו שקנאים פוגעים בבוועל גויה אינו רק עונש על מעשה חמור, אלא עיקרה באה כדי למנוע את המשך העבירה. בהקשר שלנו, פנחס היה צריך להרוג את זמרי בן סלוא, על - מנת למנוע משאר העם לבצע חטאים חמורים כאלו. נוסף על התרת ההתנהגות הקנאית, קנאי אשר פעל בכוונה טהורה ונכונה אינו צריך לקיים הליך משפטי ואין צורך בהתערבות חכמים בדבר ("אין אחיו הכהנים מביאין אותו לבית דין"). בנוסף, ישנו היתר להשאת הגורל של העבריין בידי הקנאי, כלומר הקנאי לוקח את החוק לידיים שלו. מעשהו של פנחס נחשב לטהור, הוא הרג את החוטא ובכך עצר התפשטות של חטאים בעם ושמר על נאמנותו לה'. קנאות טבעית היא קנאות אשר אדם פועל ללא היסוס, ברגע שרואה חטא חמור כזה וזלזול בה', הוא צריך לפעול ללא היסוס על - מנת לעצור את הביזיון.

בזכות כך שפנחס פעל ללא היסוס וללא שום היתר בחוק, הוא קיבל על מעשו שכר רב. ניתן להסיק שפנחס זכה גם כן לכבוד רב ומעשו נחשב לעילאי. מעשהו זה של פנחס השיב את חמתו של ה' מעל בני ישראל, נעצרה המגפה ולא נפגעו עשרים וארבעה אלף מאנשי שבט שמעון שכן גם חטאו.

השוואה מעשה קנאות :

מעשה קנאות אינו מופיע כלל וכלל במשפט הישראלי, מעצם היותו משפט חילוני אשר בנוי מחוקים ברורים ששואבים עצמם מזכויות האדם והאזרח ולא מקנאות לה' או ממצוות. במשפט העברי ישנו דגש רב על האמונה לה' ומצוות ה' תופסות חלק משמעותי בדרך השיפוט. לדוגמא: אדם שחילל שבת יעמוד במשפט וייחשב כעבריין שעבר על עבירה חמורה במיוחד. מקור מעשה הקנאות הוא מעניין מאוד, מטרתו היא להגן על התפשטות של "מגפה" ולמנוע מהחברה להמשיך לבצע עבירות. במקרה של פנחס העבירה הייתה התבוללות רבה של העם (שזה דבר אשר היה אסור), במדינת ישראל אין שום חוק אשר קובע שאסורה היא התבוללות.

הערות שוליים :

1. ויקרא ספר ויקרא, פרק י"ט, פסוק ט"ז.
2. הגנת הצורך - סעיף 34 יא לחוק העונשין.
3. הגנה עצמית - סעיף 34 יא לחוק העונשין.
4. הגנת הכורח - סעיף 34 יב לחוק העונשין.
5. במדבר רבה כ"א
6. מסכת סנהדרין ע"ד עמוד א'
7. שמות פרק כ' פסוק י"ב.
8. משנה אהלות ז', ו'

9. משנה סדר נזיקין מסכת סנהדרין פרק ז'.
10. הלכות רוצח ושמירת נפש פרק א'
11. חוק לא תעמוד על דם רעך, תשנ"ח 1998.
12. סעיף 1 לחוק לא תעמוד על דם רעך - חובת הצלה והושטת עזרה.
13. חוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו התשנ"ב.
14. פ"ד אפאנג'ר נגד מדינת ישראל.
15. דברים פרק כ"ה פסוק י"ב.
16. פ"ד יגאל אמיר נגד מדינת ישראל (רצח רבין).
17. סיפורי זוטא דברים – מדרשי הלכה (ספריי זוטא במדבר, ספריי זוטא בדברים)
18. הגנת זוטי דברים - סעיף 34 יז לחוק העונשין.
19. סיפור פנחס - במדבר פרק כ"ה.

ביבליוגרפיה :

חקיקה :

חוק העונשין סעיף 34 יא

חוק העונשין סעיף 34 י1

חוק העונשין סעיף 34 יב

חוק יסוד כבוד האדם וחירותו

חוק לא תעמוד על דם רעך, תשנ"ח 1998

חוק העונשין סעיף 34 יז

פסיקה :

בית משפט העליון בשבתו כבית משפט לערעורים פליליים ע"פ 89/78 יעקב בן אליהו אפאנג'ר נגד מדינת ישראל (1979).

בית משפט השלום בשבתו כבית משפט לתעבורה בפתח תקווה תת"ע (פתח-תקווה) 3883-03-10 – (2011).

מאמרים :

"הגנת הצורך במשפט העברי" מאת ד"ר יובל סיני וד"ר משה בארי.
"חקירות השב"כ לאורך מקורות המשפט העברי" מאת ד"ר מיכאל ויגודה.

משפט עברי :

ספר שמות

ספר ויקרא

ספר דברים

ספר במדבר

ספרות הפסיקה :

רמב"ם הלכות רוצח ושמירת נפש פרק א'

משנה :

משנה אהלות ז', ו'

משנה סדר נזיקין מסכת סנהדרין פרק ז'

תלמוד :

מסכת סנהדרין ע"ד עמוד א'